

en intressant bok med anteckningar föredrar vita sidor. För den som gillar noter, som undertecknad, är fotnoter att föredra, och om man skall ha slutnoter bör de vara löpande och inte kapitelvisa som i denna bok.

Sammantaget är det en intressant och viktig bok. Min huvudkritik är att det saknas en sammanfattning. Det kan åtgärdas när den förhoppningsvis översätts till engelska.

Stockholms universitet

JANKEN MYRDAL

Sofia Gustafsson, *Järtecken: Joen Petri Klint och 1500-talets vidunderliga lutherdom* (Lund: Nordic Academic Press 2018). 272 s.

Kyrkoherden Joen Klints "järteckenbok" från 1500-talets slut är en av den svenska reformationstidens mest kända handskrifter, ofta använd i historiska översiktsverk och populärhistoria för att illustrera tidens rädsla för omen, varsel och allsköns olycksbådande tecken i naturen. I likhet med de tryckta järteckenkrönikor som cirkulerade bland protestantiska lärde under 1500-talets senare hälft visar Klints skrift på en påtaglig känsla för det dramatiska: norrsken, blodregn, kometer, vanskapta kalvar och märkliga dödsfall beskrivs i kortfattade men detaljspäckade notiser, många av dem illustrerade med färgrika om än naivistiskt utförda bilder. Men trots dess berömmelse har handskriften, som i dag finns vid Linköpings stiftsbibliotek, aldrig tidigare analyserats i sin helhet. Förklaringen är nog delvis att texten aldrig gjorts tillgänglig i faksimil, trots åtskilliga strandade publiceringsprojekt under 1900-talets gång. Först för något år sedan blev handskriften fritt tillgänglig digitalt, men att kalla den lättillgänglig är trots detta en överdrift med tanke på Klints handstil och textens kompiloriska karaktär.

Sofia Gustafssons bok *Järtecken* är därför ett synnerligen välkommet bidrag till forskningen. Gustafssons ambition är framför allt att kontextualisera handskriften i reformationstidens kultur, utan att ha förutfattade meningar om huruvida den återspeglade en folklig eller lärd föreställningsvärld. Varför och med vilka ambitioner sammanställde Klint handskriften? För vem var den avsedd? Och hur representativ var den för sin genre och för tidens tankevärld i stort?

Relativt litet är känt om upphovsmannen Joen Petri Klint (död 1608), förutom att han verkade som kyrkoherde i Östra Stenby i Linköpings stift och lämnade efter sig ett antal egenhändiga handskrifter, alla hästskt antikaltolska och uppenbart präglade av det sena 1500-talets religiösa stridigheter. Hans "järteckenbok" är dock inte något självständigt arbete; snarare rör det

sig om ett slags kompendium, till stor del sammansatt av excerpter ur andra textkällor. Trots Klints i bästa fall knapphändiga referenser har Gustafsson lyckats spåra ett stort antal av hans källor, något som ger en förnyad förståelse för den bredd av litteratur en landsortspräst hade tillgång till vid 1500-talets slut. Klint saxar ur allt från lärda standardverk som *Problemata Aristotelis* och Johann Carions *Chronica* till läkeböcker, almanackor och tyska flygblad. Han föredrog dock de mer lättillgängliga källorna på tyska framför de tyngre verken, och hans hantering av latinet hade uppenbara begränsningar. Men framför allt var Klint en utpräglad praktiker, snarare än teoretiker: hans ambition var att dokumentera och uttyda naturens tecken, inte att förklara deras underliggande mekanismer. Gustafssons jämförelse av Klints text med de källor han använde visar att han ofta uteslöt teologiska och vetenskapliga passager, för att i stället fokusera på järtecknets karaktär och betydelse. Intressant nog kan Gustafsson också påvisa ett mått av självständighet i Klints tolkningar. Ibland tycks han medvetet ha tonat ner källornas apokalyptiska budskap till förmån för mer jordnära och dagsaktuella tolkningar. En skock bråkande kråkor kunde framställas som ett förebud om hur Erik XIV skulle avsättas av sina bröder; ett norrsken i form av drakar och ormar i strid skildrades som ett förebud om Sigismunds och hertig Karls pågående maktkamp.

Att det apokalyptiska draget inte är så framträdande i Klints handskrift som tidigare forskning gjort gällande är en av Gustafssons mest intressanta resultat. Även om 1500-talets apokalyptiska stämningar stundvis gör sig påminda i Klints handskrift, var han ofta mer benägen att tolka järtecknen som förebud om politiska och religiösa händelser i sin omedelbara samtid, eller som uppbyggliga varningar om osedligt leverne och folkligt oskick. Genom Gustafssons detaljerade undersökning framträder Klints handskrift som ett betydligt mer mångfacetterat tidsdokument än den gjort i tidigare forskning.

Gustafsson är också försiktig med att göra alltför skarpa distinktioner mellan den tidigmoderna epokens folkliga och lärda kulturer. Som präst representerade Klint det lägre skiktet av en elitkultur, men de föreställningar han gav uttryck för delades av både lärda och olärda under 1500-talet. Som Gustafsson betonar var tron på järtecken "en central komponent i den tidiga lutherdomen" med stöd i både vetenskap och teologi: Gud talade till människan genom naturen, och det var människans uppgift att tolka dess budskap.

Om man skulle önska sig något ytterligare av Gustafssons bok är det kanske just en mer uttömmande diskussion om den tidigmoderna gudsbilden – dess föreställning om Gud som närvarande och aktiv i världen – för att göra Klints drivkrafter och tidens annanhet mer gripbar för läsaren. Men

inte desto mindre har Gustafsson skrivit en både djuplodande och nyanserad bok som väsentligt bidrar till vår förståelse för det sena 1500-talets kultur. Förhoppningsvis kommer också Gustafssons transkription av Klints handskrift att göras tillgänglig i tryckt eller digital form inom kort, vilket skulle vara ett ytterligare – och lika värdefullt – bidrag till den framtida forskningen på området.

Lunds universitet

HÅKAN HÅKANSSON

Maria Cinthio & Anders Ödman (red.), *Vägar mot Lund: En antologi om stadens uppkomst, tidigaste utveckling och entreprenaden bakom de stora stenbyggnaderna* (Lund: Historiska media 2018). 376 s.

Lyckliga Lund, som kan fira idel nya jubileer. Man har daterat stadens uppkomst till 1020-talet (Knut den stores tid) och 990-talet (Sven Tveskäggs tid). I denna tungviktiga antologi förskjuts stadens tillkomst ännu en gång bakåt. Maria Cinthio argumenterar övertygande för att stadens grundare är Harald Blåtand, som upprättade staden som ett led i byggandet av det danska riket. Och det var verkligen ett grundande det var fråga om. Där staden anlades hade det tidigare varit en gles skog och betesmark, men ingen bebyggelse (s. 159). En storgård fanns emellertid, som i texten knyts till runstensresaren Torgisl och dennes trolige ättling Ulf jarl – svåger till Knut den store.

Lunds och Skånes första kyrka bör ha byggts på Harald Blåtands tid på nuvarande domkyrkoombudets norra del. Träkistor från åtminstone 980 daterar kyrkogården, och visar på tyskinfluerade begravningsmönster.

Harald lutade sig länge mot tyska förebilder och tysk expertis. Biskop Poppo, som döpte kungen, kom sannolikt från Köln. Sonen Sven Tveskägg gjorde uppror mot fadern. Harald fördrevs från Danmark och dog i exil. Sven lutade sig mer mot York och hade även goda kontakter med Olof Skötkonung. York, Lund och Sigtuna hade likartad myntning vid denna tid. Kyrkligt förflyttades fokus från det nuvarande domkyrkoombudet till Drottenskyrkan sydväst därom. Här fanns en betydande begravningsplats, som ger intressanta upplysningar om befolkningens geografiska ursprung och sociala status.

Adam av Bremen var starkt kritisk till Sven och dennes engelska koppling, och har med sin omfattande historieskrivning bidragit till att den tyska kyrkans inflytande på uppbyggnaden av kyrkan i Skandinavien har överskattats, och det engelska inflytandet i motsvarande mån underskattats. Ha-